

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ**

Аналітична записка за матеріалами наукової роботи:

НАЦІОНАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

**Науковий керівник:
завідувач відділом філософських проблем
етносу та нації, канд.філос.н. Фадєєв В.Б.**

Київ 2021

Мета: дослідити становлення та трансформації національної пам'яті у взаємовідносинах з науковою історіографією й архівною справою впродовж ХІХ — поч. ХХІ ст.; визначити особливості впливу цих трансформацій на актуальне суспільно-політичне життя.

Вступ

Перебуваючи у широкому публічному обігу, поняття “колективна пам'ять” та її похідні (національна пам'ять, культурна пам'ять, етнічна пам'ять тощо) часто-густо набувають різних за своїм змістом визначень, що привносить істотні непорозуміння в обговорення питань, з ними пов'язаних. Ці поняття активно використовують не лише історики, а й соціологи, політологи і антропологи — кожний з огляду на свої власні завдання та уподобання. Безперечно, як категорія соціальної практики, колективна пам'ять має дещо розмите, плинне значення, його важко зафіксувати назавжди. Навіть якщо існують більш-менш чіткі визначення цих понять, то вони побутують радше у доволі вузькому колі дослідників, які виробляють спільний словник для реалізації певних проектів або належать до одного теоретичного напрямку. Тому не є випадковим, що існують кілька традицій тлумачення колективної пам'яті з дуже різними теоретико-методологічними засновками. Спів-президент Асоціації досліджень пам'яті (Memory Studies Association) Джефрі Олік, наприклад, розрізняє, принаймні, дві, як він їх називає, *культури* колективної пам'яті¹, пов'язані з різними дослідницькими підходами до вивчення цього феномену.

Перша культура має справу із зібраною (collected) пам'яттю — сукупністю індивідуальних спогадів членів певної групи людей. Інакше кажучи, центральну роль тут відіграє індивід, який виступає джерелом спогадів. Дослідження індивідуальних спогадів поширені в соціологічних, соціально-психологічних чи

¹ Olick J.K. Collective Memory: The Two Cultures// Sociological Theory, Vol. 17, No. 3 (Nov., 1999), pp. 333-348

історичних розвідках під час опитувань, роботи у фокус-групах, інтерв'ю в рамках проектів з усної історії тощо. Різні індивіди можуть по-різному оцінювати історичні події, тому ці розвідки можуть констатувати і відсутність спільних поглядів на минуле. Перевагою цього підходу, на думку Дж. Оліка, є те, що він, зосереджуючись на індивідуальних спогадах, дозволяє уникнути реіфікації колективної пам'яті, приписуванню певній групі певних колективних властивостей². До того ж цей підхід дозволяє встановити точки дотику між соціальними та психологічними й навіть нейробіологічними дослідженнями, адже зосередженість на індивіді як носії пам'яті уможливорює його вивчення і засобами природничих наук³. Проте серед недоліків цієї культури пам'яті залишається непроясненість власне соціальних чинників та схильність інтепретувати пам'ять як залежну змінну, підпорядковуючи її функціонуванню нейрологічних механізмів.

Альтернативна культура дослідження пам'яті, навпаки, робить наголос саме на соціальних чинниках, аргументуючи це тим, що взаємодію індивіда з іншими неможливо редукувати до його суто індивідуальних психологічних процесів. Соціальне оточення пропонує індивіду образи і сенси, категорії та інструменти класифікації для осмислення минулого. Звідси походить потреба у врахуванні соціокультурних чинників та механізмів, що функціонують автономно від індивідів за власною логікою. Звісно, існують багато різних підходів тлумачення такої *автономії*, але попри всі відмінності всі вони визнають наявність певних колективних феноменів, ідей та інституцій, що їх неможливо звести до індивідуальних⁴. Важко уявити будь-який колектив без довготривалих структур, що зберігаються попри плинність індивідуальних спогадів та минуштість людського життя. Соціальні інституції пропонують певні зразки, приклади та техніки для згадування, створюють умови для збереження спільного знання. В цьому сенсі індивідуальні погляди і спогади перебувають у залежності від колективних форм нагадування деяких важливих подій, річниць,

² Olick J.K. *Collective Memory*. P. 338

³ Olick J.K. *Collective Memory*. P. 340

⁴ Olick J.K. *Collective Memory*. P. 342

роковин тощо. “Без такої колективної перспективи, — зауважує Олік, — ми нездатні дати належні пояснення міфології, традиції, спадщині тощо, а також ризикуємо реіфікувати індивідуальне. Стосовно останнього, колективні підходи до пам'яті кидають виклик самій ідеї індивідуальної пам'яті. Ми пам'ятаємо не просто як члени групи, але ми конституюємо ці групи та їх членів самим актом згадування”⁵. Вже самий факт використання спільної мови як опертя для індивідуальних спогадів вказує на принципову важливість соціокультурних чинників для формування пам'яті. В історії існували різні технології колективної пам'яті, серед яких мабуть найважливішою є письмо, що протягом людської історії було засобом збереження і накопичення мнемонічних форм у вигляді пам'ятних знаків, архівних документів та інших записів-нагадувань.

Проте, у цьому контексті варто розрізнити два способи записів про минуле, що побутують у модерній європейській культурі протягом останніх століть. Йдеться про розрізнення між *колективною*, зокрема національною, *пам'яттю* та *історичними реконструкціями* або *історіографією*, що також описують минуле, але ґрунтовані на принципово інших методологічних засновках та інтенціях. І колективна пам'ять, і історіографія використовують у своїх побудовах “сліди”-записи, що залишилися з минулого. Щоправда, історіографія намагається дослідити минуле суто науковими засобами, і це істотно відрізняє її від форм вшанування подій і постатей та інших комеморативних практик. Звісно, між колективною пам'яттю та історіографією не має непроникної межі — явно чи приховано вони впливають одна на одну, хоча цей вплив не завжди розцінюється позитивно. Так, з одного боку історіографія часто-густо критично ставиться до історичних постатей, які ставали об'єктом колективного вшанування, і навіть сприяє перегляду комеморативних практик. Класичним прикладом цього є праці істориків часів перебудови, які активно розвінчували реконструкції радянської історіографії, викриваючи злочини і провали комуністичного режиму. З іншого боку, актуалізація у колективній пам'яті тих чи інших, зазвичай травматичних, подій

⁵ Olick J.K. Collective Memory: The Two Cultures. P. 342

минулого спричиняла жваві дискусії серед істориків та приводила до перегляду усталених уявлень про певні історичні періоди.

З іншого боку, соціокультурне відтворення принципово залежить від збереження відомостей про минуле, що вказує на фундаментальну роль записів та архівів, покликаних зберігати історичні свідчення. В архівах дістає вираження політична інституціоналізація *записів* як основи соціальної онтології. Суспільство ґрунтується на записах, тому із самого початку людства сталість соціальних відносин залежить від виробництва останніх, що по мірі розвитку зазнає експоненціального зростання завдяки поширенню нових технологічних засобів⁶. З огляду на це, значення архівів для конституювання і розвитку держав важко переоцінити. Але самі по собі архіви являють собою мінливі соціально-політичні утворення, що трансформуються у часі, набуваючи нові та втрачаючи деякі застарілі властивості і функції. У цій перспективі сама організація архівної справи виявляється динамічним процесом, що не лише перебуває під впливом низки зовнішніх — соціальних і політичних — чинників, а й сама активно впливає на розуміння процес суспільного самоописування та репрезентацію минулого. Взаємини між архівом як державною інституцією, історіографією та національною пам'яттю доволі складні та заплутані, адже всі вони являють собою певні автономні інстанції, покликані реалізовувати дещо схожі, проте все ж таки різні завдання.

Національна держава та історичне минуле Авторитетний етап

Потреба в історичному дискурсі є цілком очікуваною в умовах національних держав, ґрунтованих на уявленні про єдиний народ та спільну історичну долю Нації-суверена. Не випадково, що саме у часи руйнування Старого порядку (к.ХVIII- п.ХІХ ст.) виникають національні історіографії, покликані вписати націю в історичний процес — віднайти її витoki, обґрунтувати історичні прагнення та пов'язати її сучасність з минулим. Але визначенням зв'язком з

⁶ Ferraris M. Total Mobilization// The Monist. - vol. 97, no. 2, - pp. 200-204

минулим національна історіографія не обмежується, адже завжди існує потреба окреслити історичні перспективи і зрозуміти логіку подальшого поступу. Це поєднувало інтереси національної історіографії з ідеологічними прагненнями держави та розбудовою системи загальної освіти, що поставала як головний соціалізаційний механізм модерної доби. В умовах постановки національних держав всередині самої історичної науки відбулися принципові зміни. Щоправда, ці зміни не відбувалися одночасно і незворотно, адже залежали від політичної кон'юнктури, тяглості університетської традиції та збереження універсалістських інтерпретативних схем історії, успадкованих від епохи Просвітництва. Зокрема на подрібнених на кілька держав німецьких землях зв'язок між державою і нацією був не таким очевидним для істориків початку ХІХ ст., прикладом чого можуть служити погляди О. Ранке та Я. Буркхардта⁷. До того ж зберігалось панування історіографії, орієнтованої на дослідження територіальних держав та династій, що неминуче породжувало дискусії між істориками різних орієнтацій. Тому в німецькій історіографії поняття “народ” і “нація” розумілися і концептуалізувалися по-різному. Універсалістські та династійні настанови ще зберігали свій вплив і не поспішали поступатися національним, сприяючи поляризації поглядів⁸. Жваві дискусії істориків підживлювалися політичними впливами та процесами об'єднання Німеччини. Історична наука таким чином перебувала на передовій лінії ідеологічної та політичної боротьби в німецьких землях, залучаючись до полеміки між представниками різних партій та уподобань.

Піднесення історіографії до провідної соціогуманітарної дисципліни було пов'язаним з потребою у ретроспективному самоописі національної спільноти та легітимації її актуальних прагнень за допомогою історичних джерел. До того ж це дозволяло співвіднести національну минувшину з універсальним історичним поступом не за допомоги теологічних чи історіософських спекуляцій, а, так би мовити, на “позитивному” ґрунті — завдяки інтерпретації наявних документів,

⁷ Вернер К.Ф., Гшницер Ф., Козеллек Р., Шенеман Б. Народ, нация, национализм, масса// Словарь основных исторических понятий: Избранные статьи в 2-х тт./ Пер. с нем. - Т. 2 — М.: НЛЮ, 2014 — С.613-614

⁸ Вернер К.Ф., Гшницер Ф., Козеллек Р., Шенеман Б. Народ, нация, национализм, масса. С.618

що підтверджують прагнення держави. В цьому разі надзвичайно важливою у розвитку національних історіографій виявляється роль архівів, що стають головними інстанціями із збереження та обробки документальних свідчень. Тому не є випадковим, що формування національних архівів на основі династійних в Європі відбувалося майже одночасно з констиуюванням історії як наукової та навчальної (університетської) дисципліни. Показово, що раніше династійну історію в університетах викладали передусім на правничих факультетах, оскільки це було пов'язано з аналізом і вивченням документів та інших автентичних свідчень.

Отже, для історичних фактів, що реконструювалися та досліджувалися істориками, архіви виступали як авторитетні джерела. Домінантний підхід історіографії XIX ст. полягав у безпосередньому оперті на наявні документи, які свідчили про минулі історичні події. Історик же мав об'єктивно досліджувати минуле, уникаючи спекуляцій та не привносячи нічого від себе. Звичайно, одразу ж виникала потреба в критичному аналізі історичних документів та текстів. Відстороненість від власного, суб'єктивного бачення та надання можливості історичним документам говорити *самим за себе* стало принциповою вимогою та навіть чеснотою історика. Наукова історіографія протиставляла себе поширеним у попередні часи замовним династійним історіям, покликаним завдяки інтерпретації та селекції свідчень і фактів легітимувати і підтримати владні прагнення тих чи тих монархів.

Переконавання в об'єктивності фактів також було пов'язаним із поширенням модерної концепції архів та уявленням про те, що організація та належне управління документальними сховищами має забезпечувати достовірність історії⁹. Починаючи з моменту перетворення монарших архівів на національні, першим прикладом чого стало заснування в 1790 р. Національного архіву Франції, історичні документи, що потрапляли до архіву, набували вже принципово нового статусу — вони ставали складником історичного національного спадку, доступ до якого ретельно регламентувався. Схожі

⁹ Блоуин Ф., Розенберг У. Происхождение прошлого. “Подлинность” для историков и архивистов/ Пер. с англ. - Спб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2017. - С.26

процеси протягом ХІХ ст. відбувалися в інших країнах Європи і згодом решти світу, закладаючи підвалини для становлення і розвитку національних історіографій. За архівними матеріалами закріпився новий, пов'язаний з історією зміст. Вони набули нової цінності, сприяючи легітимації влади. Не випадково, що саме в ці часи відкриваються і перші навчальні заклади з підготовки архівістів (1821 р. - Національні школа хартій у Франції) та виникають нові регламенти, що регулюють порядок доступу до архівних документів. Концепція народного суверенітету, покладена в основу республіканської традиції Модерну, сприяла перегляду статусу архівних документів, які тепер почали сприйматися як важливі історичні джерела.

Втім, попри те, що цінні архівні документи та реліквії набували статусу національного надбання, доступ дослідників до них був обмежений. Загалом питання доступу до архівів широкої публіки, а не лише вузького кола дослідників, завжди було пов'язаним з процесами демократизації суспільного життя. Як зауважив Ж.Деріда, питання політики архівів має демократичний вимір, оскільки не існує влади без контролю над архівами. Тому демократизація завжди може бути оцінена за критерієм доступу до архівів¹⁰. В цьому контексті вельми показовою була ситуація, що склалася в радянських архівах, доступ до яких найжорсткіше регламентувався саме в сталінський період. З 1938 по 1960 роки радянські архіви були підпорядковані НКВС-МВС, що безпосередньо позначилося на їхній діяльності. Як відзначає А.С. Чайковський, “знаходження архівів у підпорядкуванні охоронно-каральних структур спонукало до появи небаченого раніше бюрократизму в їх роботі, посилення нечуваної утаємниченості, ускладнень щодо можливостей доступу до документів і матеріалів, які лише умовно можна було назвати секретними. Засекречувались навіть нормативні акти, що визначали стан та подальший розвиток роботи архівних органів і установ. Про це свідчить той факт, що переважна їх кількість виходила з грифом “таємно”, “цілком таємно”, а в кращому випадку – “для службового користування”. Відомчими інструкціями, наказами і циркулярами

¹⁰

Derrida J. Archive Fever: A Freudian Impression// Diacritics. - Vol.25. Issue 2. - 1995. - pp.10-11

регламентувався кожен крок діяльності архівів і їх безпосереднього керівництва, чим обмежувалась ініціатива і творчий підхід до розбудови архівної справи. Тоді ж було започатковано і появу різновиду таємних та надтаємних фондів, навіть в архівах нижчого рівня”¹¹.

Отже, перетворення архіва з приватного на публічне сховище уможливило доступ, хай на початку і вельми обмежений, дослідників до історичних документів. Але зібрання документів ще не є історичним нарративом, тому становлення національних історіографій також принципово залежало від того, як історики встановлюють логічні зв'язки між фактами, винайденими у документах, як аналізують та інтерпретують історичні джерела тощо. Оформлення історичної школи XIX ст. з її ретельною увагою до архівів являло собою поєднання просвітницьких та романтичних поглядів на історичний процес, ґрунтованих на відчутті особистої співпричетності завдяки документам до подій минулого. На тлі активної підтримки урядами розвитку національної історіографії виникають, за висловом Бловіна та Розенберга, авторитетні (authoritative) архівні наративи¹², породженні ідеєю значущості політичних інституцій. Провідні історики XIX ст. — Я. Буркхардт, Ж. Мішле, Л. фон Ранке та ін. — “впорядковували” історію власних держав, формуючи у такий спосіб національний історичний наратив, покликаний продемонструвати велич і звитяги Нації. Тому цей період (XIX — початок XX ст.) розвитку історіографії значною мірою спирався на спільний інтерес національних держав та істориків, які опрацьовували архівні — ці сховища історичних джерел та національних реліквій. Своє завдання історики вбачали у висвітленні важливих подій національного минулого, що продукувало численні «канонічні» версії національних історій, поширюваних через заклади загальної освіти. Перші академічні кафедри історії почали виникати вже на початку XIX ст. (1810 р — Берлінський університет, 1812 р. — Сорбонна), а вже у другій чверті цього ж століття історія закріпилися як навчальна дисципліна, маючи власну

¹¹ Чайковський А.С. Архівна справа України 1938-1960 рр.// Архіви України — 2014 — 6 (294) — С.88

¹² Блоуин Ф., Розенберг У. Происхождение прошлого. “Подлинность” для историков и архивистов. С.40

розгалужену мережу професійних часописів¹³. У цьому разі дидактичні настанови історіографії виходили на перший план, адже від істориків очікувалася активна участь у творенні національної пам'яті.

Хвиля, за висловом Н. Яковенко, "великих національних історій" стала безпосереднім проявом настанов, що були покладені в основу історіографії позитивистського гатунку ХІХ ст. Для цих праць було властивим орієнтуватися передусім на політичну історію, що задавала рамку, в яку лише частково вписувалися усі інші історичні реалії (економіка, релігія, культура тощо). Державницькі настанови історіографії такого гатунку діставали вираження у орієнтації на романтичне бачення національного буття: "Зокрема, описувану націю ототожнювали з якимось "славним" народом минулого, а його буття на нібито питомій території тлумачили як засвідчене у неперерній тяглоті від найдавніших часів до сьогодення; підкреслювали культурні чи політичні переваги над сусідами; конструювали образ "зовнішнього ворога", боротьба з яким загрожувала нації, а водночас її злютовувала. Разом із тим до узаконених романтиками "технічних деталей" долучали вплетену в оповідь позитивистську ідею закономірності саме такого, а не інакшого перебігу історії"¹⁴. Інакше кажучи, історію підпорядковували специфічному телосу, що скеровував зміни у відповідному напрямку, внаслідок чого вона поставала як здійснення якогось задуму або Призначення. Важко не помітити у такому підході перевагу зовнішніх щодо самої історіографії ідеологічних завдань, реалізація яких покликана сприяти процесу національного будівництва. Зазначений підхід був реалізований в історіографіях майже всіх європейських країн, продукувавши національні історичні наративи всеохопного гатунку. На українських теренах з деяким запізненням подібним всеохопним історичним описом стала 10-томна "Історія України-Русі" М. Грушевського.

Критика подієвої історії, розвиток соціальних наук та трансформація

¹³ *Андерсон Б.* Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму/ Пер. з англ. - К.: Критика, 2001 — С.239

¹⁴ *Яковенко Н.* Вступ до історії. - К.: Критика, 2007. - С.176

архівів

Звісна річ, зазначена спрямованість національних історій завжди викликала критичні зауваження на свою адресу. Позитивистські наукові настанови вимагали від істориків об'єктивності та відстороненості від суто умоглядних історіософських схем. Проте, сама модель національної історії була невід'ємно пов'язаною з вимогами національного державотворення та кардинальними перетвореннями модерної доби. У цій перспективі моделей романтичної історіографії з її розвідками і конструкціями унікального народного духу важко було уникнути. Суміш двох парадигм — романтичної та позитивистської — стала центральною проблемою історіографії ХІХ ст., спроби розв'язання якої стало рушійною силою новацій у цій галузі знань. На думку Н. Яковенко, “дух нації” вийвився найміцнішим горішком для істориків, вихованих на прагматичній позитивистській доктрині, — адже належало верифікувати “фактами” цей-от “дух”, який, зрозуміло, у “твердих фактах” емпірично не засвідчувався. Історики розв'язували цю ситуацію по-різному. Наприклад, Михайло Грушевський, скрушно визнавши в одному з томів своєї “Історії України-Русі”, що про “народ” у джерелах “безпосередніх вказівок стрічається мало”, схиляється до його моделювання на підставі політичної історії. В такий спосіб “народ”, власне, було віддано на ласку історика, себто на його “напередданія” про те, чим той є і якими ідеалами керується”¹⁵.

Втім, конструювання істориком власного образу “народу”, що потім ставав наскрізним для всієї історіографічної оповіді, завжди порушувало низку питань щодо відповідності його наявним реаліям, дійсним прагненням представників “народних мас” та їхнім уявленням про самих себе та своє історичне минуле. Опертя історика ХІХ ст. передусім на архівні документи та прагнення реконструювати передусім політичний перебіг історичних подій не надавало можливостей адекватно (ре)конструювати “народний дух”. Лише із розвитком соціогуманітарних дисциплін (соціології, антропології, філології,

¹⁵ Яковенко Н. Вступ до історії. С.178

фольклористики тощо) виникла можливість позбутися спекулятивних конструкцій романтичного стилю. З іншого боку, тісний зв'язок істориків з владними інстанціями, що забезпечував доступ до архівів, хоч-не-хоч спонукав до орієнтації на переважно державницькі тлумачення історичного процесу, коли прагнення та ідеали “народу” вписувалися або підпорядковувалися національно-політичним імперативам. У цьому разі зміни в самому суспільному житті, зокрема революції та демократизація під тиском лівих рухів, чинили відчутний вплив на історичні дослідження, спонукаючи до іноді кардинального перегляду історіографічних моделей та перетлумаченню колись усталеного розуміння процесів і подій.

Критика історіософських схем і позитивської методології XIX ст., дидактичних настанов національної історіографії, разом з подальшим розвитком методології історичного дослідження своїм результатом мали примноження нових підходів та тем, до яких зверталися історики. Важливим чинником також стала поява і розвиток таких соціальних дисциплін як соціологія, соціальна та культурна антропологія, демографія та ін. Цей процес прискорився після II світової, коли на тлі становлення держави загального добробуту відбулося стрімке зростання соціогуманітарних досліджень. Ліберально-демократичні засади післявоєнної політики сприяли також і критичному погляду на роль національних історіографій у процесах національної мобілізації та пропаганди, що сприяли виникненню тоталітарних режимів та початку світових війн. Звідси походить особлива увага, що стали приділяти дослідники питанням ідеологічного словника та мови дослідників. Зацікавленість істориків вивченням не стільки карколомних історичних подій, скільки тривалих соціальних процесів, структурних зрушень та культурних настанов широких соціальних верств стали вираження всіх цих тенденцій з реорганізації історичних досліджень. Оскільки в сучасній літературі ці зміни

добре і детально проаналізовані¹⁶, варто обмежитися лише деякими загальними описами.

Мабуть найвідомішим осередком істориків, що виступив проти подієвої історії наприкінці 1920-х рр., є французька школа Анналів, заснована М. Блоком та Л. Февром і згуртована навколо часопису “Аннали економічної та соціальної історії”. Будучи із самого початку міждисциплінарним об’єднанням істориків, соціологів, економістів, географів тощо, Аннали виступили за інтегральний підхід до вивчення історії — узагальнене дослідження різних аспектів людської діяльності в контексті певної дослідницької проблеми. Історик мав поєднувати у своєму дослідженні методи різних дисциплін і відповідно залучати різні джерела¹⁷. Не менш важливим було критичне ставлення до анахронізмів, тобто проєкцій у минуле істориком власних способів мислення, що породжувало хибні інтерпретації джерел. Це, в свою чергу, сприяло критичному перегляду здобутків істориків позитивістського та романтичного гатунків. Звісно, цей історичний напрямок протягом десятиліть активно розвивався, дістаючи вираження у різних дослідницьких підходах (серійна історія, історія ментальностей, історична антропологія тощо), позначившись на розвитку багатьох соціогуманітарних дисциплін. Зрештою, Вплив школи Анналів вийшов далеко за межі Франції, а праці кількох генерацій істориків цієї школи, серед яких Ф. Бродель, Ж.Ле Гоф, Ж. Дюбі, М. Ферро та ін., здобули світове визнання.

Відхід від теоретико-методолгічних настанов традиційної історіографії став загальним рухом у більшості європейських та північноамериканських країн. Впродовж ХХ століття були запропоновані низка підходів та дослідницьких програм, що радикальним чином трансформували історіографічні перспективи. Навіть далеко не повний перелік цих підходів, зведений у редакційній Пітером Берком колективній монографії “Нові перспективи історіописання”, дозволяє оцінити все розмаїття поглядів

¹⁶ Зокрема, див: *Нові перспективи історіописання*/ За ред. П. Берка; пер. з англ. - К.: Ніка-Центр, 2004. - 392 с.; *Яковенко Н.* Вступ до історії. - К.: Критика, 2007. - 375 с.; *Дюпон-Мельниченко Ж., Ададуров В.* Французька історіографія ХХ століття. — Львів: Класика, 2001. - 170 с.; *Берк П.* Что такое культуральная история?/ Пер. с англ. - М.: ВШЭ, 2015. - 240 с.; *Лахман Р.* Что такое историческая социология?/ Пер. с англ. - М.: Дело, 2016. - 240 с.

¹⁷ *Яковенко Н.* Вступ до історії. С. 204-205

істориків на свій предмет: історія знизу, жіноча історія, заморська історія, мікроісторія, усна історія, візуальна історія, історія політичної думки, історія довкілля та інші¹⁸. Втім, не менш розмаїтним став теоретико-методологічних інструментарій й інших соціогуманітарних дисциплін. Зокрема, у другій половині ХХ ст. іновативними підходами відзначилися науки про культуру, поставши новою міждисциплінарною програмою, що поєднувала істориків, філологів, антропологів, соціологів тощо. Для опису чергової зміни дослідницької перспективи в гуманітаристиці закріпилася метафора “поворот”, яких лише Д. Бахман-Медік нарахувала сім — інтерпретативний, перформативний, рефлексивний/літературний, постколоніальний, перекладний, просторовий та іконічний повороти¹⁹.

Безпосереднім наслідком зазначених змін в гуманітаристиці було переосмислення ролі архівних джерел в історичному дослідженні та методів роботи з ними. На противагу позитивістським настановам про те, що історію треба писати такою якою вона була, а історичні джерела говорять самі про себе, у сучасній історіографії домінує більш критичний і виваженіший підхід до архівних матеріалів та історичних свідчень. Сьогодні історик вже просто не може не брати до уваги самий процес творення та/або виникнення архівного документу, на що впливають багато чинників (мотивація авторів, історичний контекст з його уявленнями про належне, проблеми достовірності та збереження цілісності джерела тощо). Також доводиться брати до уваги роль різних чинників у формуванні архівних фондів, що позначається на відборі та збереженні лише деяких документів. Професійні історики прекрасно розуміють, що їм доводиться мати справу лише з рештками історичних свідчень, тому їхні реконструкції неминуче неповні, ґрунтовані на гіпотетичних припущеннях. Все це сприяє стриманому ставленню істориків до власних здобутків та більш критичному — до узагальнених національних історичних наративів дидактичної спрямованості.

З іншого боку, не менш відчутними були зміни в архівній справі, де також

¹⁸ *Нові перспективи історіописання*/ За ред. П. Берка; пер. з англ. - К.: Ніка-Центр, 2004. - 392 с.

¹⁹ *Бахман-Медік Д. Культурные повороты*/ Пер. с нем. - М.: НЛО, 2017. - 504 с.

не без впливу суспільно-політичних змін почалася ревізія засадничих положень діяльності архівів. Цікаво, що поштовхом для парадигмальних зрушень в цьому разі стали не стільки концептуальні, скільки матеріальні чинники, а саме реальні обмеження архівних інституцій в обробці та збереженні дедалі зростаючої кількості документів. Наприкінці ХІХ ст. урбанізація, індустріалізація та розвиток інституцій національної держави генерували величезний потік документації. Це ж стосувалося і архівів великих корпорацій та інших приватних інституцій. Впоратися з цією навалою документації архівісти могли, лише змінивши підходи до своєї праці, переосмислюючи теоретичні засади власної практики. Власне в ці часи архівна теорія дуже активно розвивається. У 1883 р. Габріель Рішу публікує “Трактат теорії та практики публічних архівів”, а у 1885 р. — “Трактат з адміністрування публічними бібліотеками (історія, організація, законодавство)”, в яких розвиває положення теорії “поваги до фонду” Наталіса де Вайї. У ті ж часи Ш. Сеньобос та Ш.-В.Лянглуа у праці “Вступ у вивчення історії” (1898) розвинули ідею спеціалізованих архівів та розширили тлумачення поняття “документ”²⁰. Надалі теорія документа набула розвитку в інших працях теоретиків архівної справи, зокрема, у пізнішій книзі Ш. Сеньобоса “Історичний метод у застосуванні до соціальних наук” (1901), де досліджувалися соціальні чинники впливу на форму і зміст документів. Українська дослідниця В.Бездрабко перелічує такі чинники, наведені Сеньобосом: “1) матеріальні умови; 2) «інтелектуальні звичаї» (мова, письмо, мистецтво, релігія, мораль, наука); 3) “звичаї матеріальні, проте необов’язкові” (матеріальне, приватне життя, економіка); 4) соціальні інститути (власність і спадщина, сім’я, виховання, суспільні верстви); 5) політичні інституції (уряд, церква, місцеве управління); 6) взаємини вищих соціальних груп (внутрішні, зовнішні)”²¹. Праці цих дослідників мали великий вплив на переосмислення уявлень про архіви та систематизацію архівних документів, сприячи і полегшуючи роботу істориків.

²⁰ *Бездрабко В.В.* Архів, архівіст, архівна культура: ідея, метафора, постання майбутнього образу// *Архіви України.* - 2019 — Вип. 2 № 319 — С.45

²¹ *Бездрабко В.В.* Архів, архівіст, архівна культура: ідея, метафора, постання майбутнього образу. С.47

Проте, теоретики архівної справи привертали увагу й до актуальних проблем діяльності архівів. В цьому контексті вихід в 1898 р. “Посібника з упорядкування та опису архівів”, підготовленого нідерландським дослідниками С. Мюллером, Й. Фейтом та Р. Фрейном, мав фундаментальне значення і сприяв професійній підготовці архівістів²². Схожі принципи організації пропонувалися і в інших країнах (Франції, Італії, Німеччині), де також були наявні проблеми із збереженням та систематизацією документації. Зрештою, зміни в організації архівної справи перетворили архіви на комплексні установи, які не лише займалися збереженням документів, а й активно впливали на історичні дослідження, впорядковувачи фонди вже і за власними імперативами.

Одним з наслідків реорганізації архівної справи стала поступова емансипація архівістів від історичних авторитетів, які раніше визначали що саме має зберігатися і як впорядковуватися та каталогізуватися. Згодом ці зміни дістали вираження у концепції *менеджменту зберігання* (Custodial management), у розгорнутому вигляді викладеному в “Посібнику з адміністрування архівами” (1922) Гіларі Дженкінсоном²³. Принциповим для цього підходу було розмежування архівістів та істориків та визнання за першими професійного нейтралітету та незалежності від історичних оцінок. Ключовим зауваженням в цьому разі було те, що попередні дослідники не змогли передбачити які саме документи необхідно було зберігати²⁴, тому роль архівістів полягала у розробці та застосуванні більш точних і складних методів відбору й упорядкування архівних фондів та сховищ. Втім, менеджмент зберігання все ще залишався пов'язаним з настановами історичних досліджень, що задавали категоріальну ідентифікацію зібрань документів. До того ж він виявився неспроможним впоратися зі стрімким зростанням документообігу²⁵, і це згодом спричинило кризу і перехід до нової концепції організації архівної справи. Розвиток менеджменту записів (Records Management) був наступним

²² Barritt M.R. Archival Training in the Land of Muller, Feith, and Fruin: The Dutch National Archives School// The American Archivist. - Volume 51.- issue 3. - 1988. - p.337-340

²³ Jenkinson H. A manual of archive administration. Oxford, The Clarendon Press. 1922 – 286 p. Режим доступу: <https://ia902607.us.archive.org/25/items/manualofarchivea00jenk/manualofarchivea00jenk.pdf>

²⁴ Jenkinson H. A manual of archive administration. P.124

²⁵ Блоун Ф., Розенберг У. Происхождение прошлого. С.57

крокок у реорганізації архівної справи у напрямку відходу від історичних авторитетів до роботи передусім з інституційною документацією. Покликаний розв'язати проблему некерованого накопичення документів Комітет Гріга (Grigg Committee) у Великій Британії запропонував рекомендації, що згодом були закріплені в Законі про суспільні записи (1958) та нормативах про збереження документів. Згідно з ними сьогодні близько 98% урядових документів не потрапляють до Національного архіву, а критерії відбору цих документів майже не пов'язані з дослідницькими аргументами істориків²⁶.

Виокремлення та автономізація архівістів в європейських та північноамериканських країнах після II світової війни спричинила появу низки професійних асоціацій та спеціалізованих часописів, що намагалися просувати та відстоювати власні позиції у взаєминах з істориками. В 1970-х рр. на тлі подальшого зростання документообігу архівісти змушені були визнати практичну неможливість зберігати всі матеріали, що потрапляли до архівів. Проблема відбору документів стала ще гострішою, спричинивши згодом відмову від критеріїв, запропонованих колись істориками, на користь суто практичних міркувань. Співпраця архівістів та істориків у цьому разі зводилася до передбачень про те, які саме документи можуть знадобитися для майбутніх досліджень²⁷. Як відзначив Г. Люббе, у таких обставинах виникає потреба у самосприйнятті сучасності як майбутнього минулого та у передбаченні майбутніх дослідницьких інтересів, що він пропонує називати *прецепцією*. Прецепція має скеровувати формування архівної традиції, покликаної забезпечити джерелами майбутні історичні дослідження²⁸. Проте, оскільки самий процес формування архівної традиції є процесом історичним і контингентним, архівісти просто змушені регулярно переглядати критерії відбору та рішення щодо зберігання документів, що можуть бути затребувані у майбутньому. З іншого боку, історики, втрачаючи вплив на порядок організації збереження документів, у майбутньому будуть змушені мати справи з

²⁶ Rock P. A Brief History of Record Management at the National Archives// Legal Information Management - №16 (2016), - pp. 62–64

²⁷ Блоун Ф., Розенберг У. Происхождение прошлого. С.69

²⁸ Люббе Г. В ногу со временем. Сокращенное пребывание в настоящем/ Пер. с нем. - М.: ВШЭ, 2016. - С.189

документами, відбір яких здійснювався згідно з іншими, відміними від історіографічних, настановами.

Архів, історія та колективна пам'ять: актуальна констеляція

На відміну від класичної парадигми, сформульованої наприкінці XIX - початку XX століть, в центрі уваги якої перебували архівні фонди, нові погляди на архівну справу змістила увагу на контекст, намір, взаємозв'язки, функціональність та підпорядкованість документів тощо²⁹. Звісно, перегляд класичних поглядів, ґрунтованих на позитивістських засадах позаминулого століття, відбувався в контексті загальних зрушень у соціогуманітаристиці останніх десятиліть XX ст. Він був спричинений переосмисленням самої сутності архівів, відмовою від розуміння їх “як пасивних продуктів людської чи адміністративної діяльності та розгляд документів як активних учасників процесу формування індивідуальної та суспільної (інституційної) пам'яті”³⁰. З цим пов'язана і загальна тенденція до міждисциплінарних порівнянь і розвідок, до яких залучаються представники різних соціогуманітарних та (під впливом розвитку інформаційних технологій) технічних дисциплін. Поява електронних документів, що істотно відрізняються від традиційних способами виробництва, умовами зберігання та надання доступу, стала справжнім викликом для архівістів, порушуючи питання щодо вироблення адекватних методів архівної експертизи, опису, каталогізації тощо. На думку Н. Палієнко, “у той час, коли в архівній науці домінувала парадигма архівів як історичних джерел, вона розвивалась в якості “класичної описової архівістики” (“*classical descriptive archivistics*”), яка значною мірою використовувала історичні знання та методи спеціальних (допоміжних) дисциплін – палеографії, дипломатики, евристики та ін. Сьогодні на зміну їй, за висловом Е. Кетелаара, прийшла “сучасна функціональна архівістика” (“*modern functional archivistics*”), яка

²⁹ Палієнко М.Г. Образ “архіву” в сучасному науковому дискурсі: множинність інтерпретацій// Архіви України. - 2016. - № 5-6 — С.138

³⁰ Палієнко М.Г. Образ “архіву” в сучасному науковому дискурсі: множинність інтерпретацій. С.139

продовжує використовувати історичні методи, але розвивається в значно ширшому міждисциплінарному контексті”³¹.

Якщо раніше архівіст передусім виступав у ролі зберігача документів, то сьогодні у поле його уваги потрапляє весь життєвий цикл документів, що вимагає опанування нових специфічних знань, дещо відмінних від тих, що традиційно викладали під час підготовки архівістів. На відміну від посередницької функції налагодження комунікації між фондоутворювачами та користувачами документів сьогодні архівіст має здійснювати контроль адміністративної та правової підзвітності державних інституцій та інших суб'єктів, брати участь у розробці та впровадженні політики у сфері обігу інформації, захисту авторських прав тощо³². Втім, відхід від історичних авторитетів був викликаним й іншими чинниками. Вже зазначалося, що доступ широкої публіки до архівів є неодмінною ознакою демократичного політичного життя, адже він сприяє відкритості та прозорості дій влади. Тому по мірі демократизації стає цілком очікуваною більша відкритість архівів не лише для дослідників, а й для значно ширшого кола клієнтів. Сприятливим для такої переорієнтації стали зміни і в самому політичному житті, пов'язані з розвитком політик ідентичності та зростанням інтересу до питань колективної пам'яті. Це привело до підвищення інтересу з боку публіки до архівних документів, стосовних власного минулого та історичної спадщини. Зрештою, зазначений інтерес сформував нову соціокультурну констеляцію у трикутнику відносин між архівами, історіографією та національною пам'яттю, що істотно вплинуло на суспільно-політичне життя розвинених демократичних країн.

Отже, протягом останніх десятиліть в архівній справі відбулися докорінні зміни. На тлі зрушень, викликаних низкою чинників технологічного, соціокультурного та політичного гатунку, змінилися самі уявлення про те, що являє собою архів. Традиційне бачення архіву як адміністративної та інформаційної інституції, що має піклуватися відбором, систематизацією, збереженням та наданням доступу до передусім паперових документів,

³¹ Палієнко М.Г. Образ “архіву” в сучасному науковому дискурсі: множинність інтерпретацій. С.139

³² Палієнко М.Г. Образ “архіву” в сучасному науковому дискурсі: множинність інтерпретацій. С.144

поступається уявленням про архів як інформаційну систему, інформаційне середовище або сховище, місце інформаційних запасів³³. Звичайно, це порушує низку методологічних та організаційних питань. З іншого боку, під впливом демократизації та розширенням доступу до архівів посилюється роль архівів як своєрідних інституцій колективної пам'яті. Це, у свою чергу, проблематизує взаємини між архівами, владними інституціями та громадськими організаціями, які займаються комеморативними практиками. Питання доступу до архівних документів набуває політичного забарвлення, викликаючи жваві публічні дискусії навколо історичних травм, жертв і винних у цих злочинах. Загальним наслідком перелічених змін стала трансформація самого образу архіву як переважно владної інституції й охоронця державної таємниці.

Перетворення історіографії на респектабельну академічну науку із загальнопоширеними методологічними стандартами передбачає налагодження транснаціональних наукових зв'язків та вимагає виваженості і витримки істориків перед спокусами піддатися імперативам політичної кон'юнктури. Втім, досвід посткомуністичних країн останніх десятиліть свідчить про те, що запит на використання історичних досліджень у політичній боротьбі є доволі високим і не всі історики спроможні протистояти цій спокусі³⁴. Посилення вимог до дотримання професійних стандартів всередині істориків та дистанціювання від виконання суто ідеологічних завдань різко контрастує із становленням, за висловом А. Меггіла, *афірмативної історіографії*, що відбулось в останні десятиліття. Тут спостерігаються кілька взаємопов'язаних процесів, що відображають кардиналі трансформації в суспільному житті розвинених демократичних країн.

З одного боку, на тлі кризи держави загального добробуту, що постала у післявоєнні роки³⁵, провокуючи поглиблення майнової нерівності та

³³ Бездрабко В.В. Архів, архівіст, архівна культура: ідея, метафора, постання майбутнього образу. С.51

³⁴ Див.: Новак А. Історик на поле битви за пам'ять/ Пер. з польск.// Україна модерна. - 15 (4)/2009 — 95-102 с.; Касьянов Г. Past Continuous: історична політика 1980-х — 2000-х: Україна та сусіди. - К.: Laugus, 2018 — 420 с; Грабовський С. Убити Сталіна, інакше його міфи вб'ють нас: Соціальна міфологія "найкращого друга фізкультурників" і його послідовників. К.: ВД «Стилос», 2019 — 503 с.

³⁵ Хабермас Ю. Кризис государства благосостояния и исчерпанность утопической энергии// Хабермас Ю. Политические работы/ Пер. с нем. - М.: Праксис, 2005 — 87-114 с.

підважуючи, так би мовити, *субстанційну єдність суверена*. Пізньомодерна національна держава виявляється неспроможною проводити активну соціальну політику, що унеможлиблює соціальне-майнове вирівнювання та відновлення відчуття загальнонаціональної солідарності. Разом з тим настає завершення зорієнтованої у майбутнє ідеології модернізації³⁶. Для національної історіографії так зміна режиму темпоральності означає втрату колишніх орієнтирів та ідеологічних засновків, оскільки великих звершень у майбутньому виглядають дедалі проблематичнішими, а національна держава занурюється у розв'язання переважно поточних проблем. Руйнування темпорального режиму Модерну, на думку А. Асман, продукує нові форми реактуалізації минулого та примножує звернення до нього³⁷. Внаслідок цього примножуються і різні тематизації й напрямки історичних досліджень, що неминуче проблематизує офіційний національний наратив. Більше того, політики ідентичності, що відстоюють інтереси різних груп (культурних, етнічних, релігійних тощо), просувають власні версії колективної пам'яті, конкуруючи з науковою історіографією за публічну увагу. Проте на противагу науковій аналітичній та національній дидактичній історіографіям афірмативна історіографія політик ідентичності зорієнтована на власні цілі та методи репрезентації — їй властива певна вибіркковість та зосередженість на окремих, зазвичай трагічних історичних подіях.

Певною мірою така вибіркковість споріднює афірмативну історію з національними історичними наративами, прикладом чого є історичні наративи посткомуністичних країн Центральної та Східної Європи, але наголос переважно на трагедіях та історичних травмах формує зовсім інший образ історії. Поєднання колективної пам'яті про трагічні події з історичними дослідженнями затверджує критерієм для відбору подій та рамкою історичного наративу передусім свідчення і спогади жертв про минулі трагедії. Водночас наше емоційно забарвлене уявлення про трагедії, саме будучи формою пам'яті,

³⁶ Ассман А. Распалась связь времен? Взлет и падение темпорального режима Модерна/ Пер. с нем. - М.: НЛЮ, 2017. - С.215

³⁷ Ассман А. Распалась связь времен? С.222

додатково закріплює цей ефект. Безперечно, проробка історичних травм і вшанування жертв трагедій є добродісною справою, але неминуча вибірковість і зв'язок афірмативної історіографії із насущними потребами та прагненнями певних політичних сил підпорядковує минуле сьогоденню. На думку А. Меггіла, їй бракує критичної позиції щодо спогадів та традиції, що вона підтримує. Натомість часто-густо вона схиляється до побудови міфологізованих версій минулого³⁸. Афірмативні історіографії в цьому разі не лише виступають конкурентами доміантних національних наративів, а й пропонують нові форми національної солідарності, іноді провокуючи конфлікти інтерпретацій визначальних подій минулого.

Не менш кардинальними виявляються зміни, що зазнають відосини між національною пам'яттю і історіографією, з одного боку, та архівами — з іншого. Відмова архівістів від орієнтації на історичні авторитети в організації власних фондів та зорієнтованість на ширше коло клієнтів створили умови для активної участі архівів у сучасній меморіальній політиці. Водночас різні громадські організації, що опікуються цими питаннями, створюють власні архіви, в яких знаходять відображення специфічні форми категоризації та впорядкування матеріалів, призначених для збереження та експозиції. Покликання архівів зберігати документи, що мають загальне значення, зробили їх чутливими до різних форм колективної пам'яті. Але для історичних архівів це створює серйозні проблеми, оскільки самий відбір документів та форми впорядкування фондів, що потрапляють до архівів, часто не відповідають усталеним науковим критеріям відбору та організації³⁹. Породжена політикою ідентичності нова меморіальна культура кидає виклик наявній організації архівної справи, привносячи в процес формування фондів нові вимоги.

Концепція П. Нори “місце пам'яті” була покликана вказати на роль різних, зокрема зосереджених в архівах, залишків минулого у формуванні історичного самоопису сучасних суспільств. Разом з історичними пам'ятками, меморіалами і кладовищами архіви постають як матеріальні опертя спогадів людських

³⁸ Меггіл А. Историческая эпистемология/ Пер. с англ. - М.: «Канон+», «Реабилитация», 2007 — С.100

³⁹ Блоун Ф., Розенберг У. Происхождение прошлого. С.160-161

колективів⁴⁰. В сучасних умовах місця пам'яті виявляються породженням ностальгійних почуттів, спробою зберегти те, що уможлиблює спільне існування та підживлює відчуття єдності. Спостерігається навіть певна суспільна одержимість архівами попри те, що самий розвиток останніх як соціальних інституцій дедалі більше відмежовується від суто історичних завдань, вбачаючи своє завдання не стільки у збереженні всього, що залишається від минулого, скільки у контрольованому знищенні того, що не можливо зберегти, та у вибіркового збереженні того, що буде затребуваним у майбутньому⁴¹. Архівний бум спричиняє примноження архівних сховищ різного гатунку та спрямованостей. Для міноритарних спільнот подібний процес є способом репрезентувати себе у публічному просторі та зафіксувати свою присутність у суспільному житті. Все це приводить до децентралізації архівів — появи нових осередків записів, що не підкорядковуються попередній архівній формі. Якщо, як зауважує Нора, в класичну епоху головними джерелами поповнення архівів були знатні родини, церква і держава, то сьогодні кількість джерел надзвичайно примножилася⁴².

Загалом концепція “місць пам'яті” П'єра Нори стала однією з найпомітніших спроб осмислити сутність актуальних перетворень у сфері колективної пам'яті. Донедавна історична та колективна пам'ять змішувалися і цьому важко заперечувати, адже саме історики створювали великі колективні міфології, прикладом чого є розлогі історіографічні оповіді XIX ст. Але сьогодні ситуація виглядає зовсім інакше: “Нинішній переворот залежить від швидкого примноження колективних пам'ятей, пов'язаного, з одного боку, з потрясіннями та розривами сучасних суспільств, а з іншого — із всемогутністю сучасних ЗМІ”⁴³. Останні породжують ефекти присутності, повідомляючи про події з віддалених куточків світу, що безперечно є неодмінною ознакою сучасності. Цей ефект посилюється завдяки процесам фрагментації,

⁴⁰ Нора П. Между памятью и историей. Проблематика мест памяти// Франция-память/ Пер. с фр. - Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1999. - С.26

⁴¹ Нора П. Между памятью и историей. С.30

⁴² Нора П. Между памятью и историей. С.30-31

⁴³ Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять/ Пер. з фр. - К.: КЛІО, 2014 — С.190

глобалізації, появи нових або публічному оприявненню старих спільнот, що отримують можливість заявити про себе. Історіописання потрапляє під тиск цих нових пам'ятей, намагається враховувати все розмаїття позицій та множину перспектив. Інакше кажучи, пам'ять — це порівняно нова історична проблема, але вона, на думку Нора, радикальним чином переорієнтовує історіографічні дослідження: “Вона змушує переглянути всю історіографічну традицію, уточнити природу й типи пам'ятей — історичну або колективну, тепер це не так важливо — і від аналізу колективних пам'ятей відсилає до самий функцій історичної пам'яті”⁴⁴.

Варто відзначити, що окреслена констеляція ще не набула належного осмислення, хоча вона вочевидь кидає виклик усталеним уявленням про національне буття. Вона проблематизує низку соціально-філософських та епістемологічних уявлень про процеси соціальної інтеграції та набуття історичного знання. Дослідження архівів як соціальної інституції та чинника, що впливає на (ре)організацію колективних уявлень про минуле й історіографічний аналіз, дозволяє прояснити роль матеріального у соціальних процесах та здійснити наступні кроки у напрямку розбудови соціальної онтології, що має враховувати здобутки інших суспільних дисциплін.

Висновки та рекомендації

З огляду на зміни, що відбулися протягом останніх десятиліть у сфері колективної пам'яті, перед національною державою постала низка проблем, розв'язання яких потребує переосмислення усталених уявлень про роль національного нарративу, історичної пам'яті та ролі державних інституцій у їх формуванні. Примноження версій національної історії, незбіги в інтерпретаціях подій минулого та конфлікти на ґрунті практик комеморації вимагають значно виваженого підходу до таких чутливих соціальних реалій. Ймовірно сьогодні національна держава має займатися не стільки просуванням якоїсь єдиної,

⁴⁴ Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. С.192

“справжньої” версії національного минулого, скільки створенням умов для безконфліктного співіснування в межах єдиної держави носіїв різних версій. Це, в свою чергу, передбачає налагодження діалогу для обговорення та узгодження розбіжностей у поглядах про минуле задля винайдення оптимального *modus vivendi* для національної спільноти. Зважаючи на це, актуальним видається:

- створення сприятливих умов для продуктивної взаємодії у сфері вивчення колективної пам'яті, практик комеморації та обговорення актуальних проблем з ними пов'язаних всіх зацікавлених у такому співробітництві осіб та організацій. Формою взаємодії може бути, наприклад, загальнонаціональна асоціація дослідників колективної пам'яті та/або постійно діюча онлайн-платформа для обміну пропозиціями та думками, підтримана державними установами та/або громадськими організаціями;
- активізація діяльності державних органів, зокрема Українського інституту пам'яті, в організації та проведенні заходів, спрямованих на розв'язання конфліктних ситуацій, що виникають на ґрунті комеморативних практик між носіями (громадськими організаціями та групами громадян) різних версій тлумачення української історії. Державні інституції можуть виступати організаторами, модераторами, фасилітаторами, консультантами відповідних зустрічей (круглих столів, конференцій, семінарів тощо);
- проведення науково-практичних заходів (конференцій, семінарів, вокршопів, колоквіумів тощо) із залученням провідних фахівців-експертів із різних галузей соціогуманітарного знання, представників громадськості з метою надання теоретичної та методичної підтримки у сфері організації дослідницької та комеморативної діяльності та підтримки відповідних громадських ініціатив даної спрямованості.

**Зав. відділом філософських проблем етносу
та нації Інституту філософії імені Г.С.Сковороди
НАН України, к. філос. наук**

В.Б.Фадєєв